

Izvjješće sa znanstvene radionice *Od nepoznatosti do vidljivosti: hrvatska emigracija (1945. – 1990.) u zbirnama kulturno-baštinskih i znanstvenih ustanova*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 5. svibnja 2017.

U organizaciji međunarodnoga znanstvenog projekta *COURAGE: Kulturna opozicija – razumijevanje kulturne baštine neslaganja u bivšim socijalističkim državama* koji provodi Hrvatski institut za povijest, ali i u suorganizaciji Hrvatskoga državnog arhiva i Nacionalne i sveučilišne knjižnice, 5. svibnja 2017. u Hrvatskom institutu za povijest održana je znanstvena radionica pod nazivom *Od nepoznatosti do vidljivosti: hrvatska emigracija (1945. – 1990.) u zbirnama kulturno-baštinskih i znanstvenih ustanova*. Glavni cilj radionice bio je upoznati znanstvenu zajednicu i širu zainteresiranu javnost s dostupnom emigrantskom građom u kulturno-baštinskim i znanstvenim ustanovama Republike Hrvatske radi podizanja svijesti o toj važnoj i neistraženoj baštini i potaknuti zanimanje istraživača za ovu problematiku. Na radionici su, uz plesno izlaganje prof. dr. sc. Ive Banca, izlaganjima sudjelovali i dr. sc. Vlatka Lemić, dr. sc. Željka Lovrenčić, Martina Jurčić, dr. sc. Dijana Sabolović-Krajina, Željka Zdelar te mr. sc. Koraljka Kos Jurčec. Raspravu su moderirali dr. sc. Stipe Kljaić i dr. sc. Josip Mihaljević.

U uvodnoj riječi organizatora dr. sc. Stipe Kljaić istaknuo je da nakon 1990. u hrvatskoj historiografiji, usprkos stanovitim doprinosima, nije bilo opsežnijega istraživanja ove problematike, koja je u skladu s istraživanom temom projekta *COURAGE* prepoznata kao jedan oblik kulturne opozicije u doba socijalizma. Kljaić je okupljenima objasnio i glavne ciljeve radionice. Prvi cilj bio je upozoriti na činjenicu da nije moguće sagledati u cjelini hrvatsku povijest druge polovine XX. stoljeća, a da se u razmatranje ne uzme njezina emigrantska sastavnica. Razlog tome jest što se u doba socijalizma nisu mogla izraziti ona politička i kulturna kretanja koja su osporavala jugoslavensku državu ili komunističku diktaturu ili pak obje. U tom je smislu emigracija djelovala kao nadomjestak za opoziciju. Drugi cilj radionice bio je upoznati znanstvenu zajednicu i širu zainteresiranu javnost s dostupnom emigrantskom građom u kulturno-baštinskim i znanstvenim ustanovama Republike Hrvatske, i to radi podizanja svijesti o toj važnoj i neistraženoj baštini te poticanja zanimanja istraživača za ovu problematiku. Treći cilj radionice prikupljanje je informacija o stanju očuvanosti i potrebama zaštite građe vezane za emigrantsku tematiku.

Pozdravni govor u ime Instituta održao je dr. sc. Mario Jareb, voditelj Odjela za suvremenu povijest i član Upravnoga vijeća Hrvatskoga instituta za povijest, koji je naglasio važnost ovakvih znanstvenih radionica za unapređenje hrvatske historiografije.

Dr. sc. Teodora Shek Brnardić, nacionalna koordinatorica projekta *COURAGE*, predstavila je osnovne propozicije i dosadašnje rezultate projekta te istaknula važnost koju projekt pridaje temi hrvatske emigracije. *COURAGE* je akronim izveden iz engleskoga naziva trogodišnjega znanstvenog projekta *Kulturna opozicija – razumijevanje kulturne baštine neslaganja u bivšim socijalističkim državama*. Osnovna tema istraživanja projekta jest bogato i raznoliko nasljeđe kulturne opozicije i kulturno neslaganje u vrijeme socijalizma u istočnoj i jugoistočnoj Europi. U fokusu istraživanja je analiza i usporedba zbirki povijesnih artefakata koje o tim fenomenima svjedoče. Projekt provodi dvanaest institucija iz deset europskih zemalja: Istraživački centar za humanistič-

ke znanosti Mađarske akademije znanosti, Institut za filozofiju i sociologiju Poljske akademije znanosti, Trinity College iz Dublina, Institut za istočne i jugoistočne europske studije Sveučilišta u Regensburgu, Centar za društvene znanosti Mađarske akademije znanosti, Litavski institut za povijest, Karlovo sveučilište u Pragu, Sveučilište u Bukureštu, Sveučilište Comenius u Bratislavi, Sveučilište Oxford, Institut za računarstvo i kontrolu Mađarske akademije znanosti. Hrvatsku u njemu predstavlja Hrvatski institut za povijest, koji istražuje fenomene disidentstva, kulturne opozicije i kulture neslaganja na području Hrvatske i Slovenije, ali i odgovarajuće pojave u emigraciji.

Plenarno izlaganje pod naslovom "Važnost istraživanja političke emigracije za hrvatsku povijest druge polovice 20. stoljeća" održao je prof. dr. sc. Ivo Banac s Odsjeka za povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Profesor Banac u izlaganju je upozorio na gotovo neistraženo polje hrvatske historiografije. Do sada se o emigrantskim temama ponajviše pisalo s pozicije sjećanja samih protagonista i na prigodničarski način, bez dubljih historiografskih uvida. Naglasio je da se bez proučavanja emigrantske komponente ne može potpuno razumjeti glavnina procesa hrvatske povijesti od 1945. do 1990. godine. Najveća je važnost emigracije u tome što je igrala ulogu oporbe tadašnjem režimu u Hrvatskoj, odnosno u tome što je bila nositelj onih političkih i kulturnih kretanja koja su bila zabranjena pod komunističkom diktaturom.

Banac ističe da se nakon 1945. staro iseljništvo izmiješalo s novom, najprije političkom, a potom i ekonomskom emigracijom. Taj je proces išao u raznim pravcima. Osim Europe, primjerice i u Južnu Ameriku, posebno u Čile i Argentinu. Što se Argentine tiče, onamo su se uputile ključne političke ličnosti ustaškoga režima Nezavisne Države Hrvatske, pa i sam Ante Pavelić, koji je sklonište našao u Perónovoj Argentini, ali tu su bili i kulturni djelatnici poput Vinka Nikolića, dugogodišnjega urednika jedne od najvažnijih hrvatskih emigrantskih tiskovina – *Hrvatske revije*. Što se Sjeverne Amerike tiče, poglavito Sjedinjenih Američkih Država (SAD), onamo su došli neki od ključnih ljudi Hrvatske seljačke stranke, pa i sam Vladko Maček, koji je pedesetih godina živio i djelovao u Washingtonu u raznim organizacijama koje je sponzorirala vlada SAD-a da bi se seljačke stranke iz istočne Europe u emigraciji okupile oko jednog antikomunističkoga političkog programa. U Sjevernoj Americi bili su i brojni drugi kulturni djelatnici poput Ivana Meštrovića ili Bogdana Radice. U SAD-u je postojala prilično šarolika situacija u kojoj se ne smije zanemariti ni utjecaj Komunističke partije SAD-a, koja je imala svoju sekciju među hrvatskim iseljenicima i bila iznimno važna u nekim dijelovima radničkoga miljea, posebno u državama poput Pennsylvanije, Illinois ili Minnesote. Štoviše, Banac ističe da je postojao niz važnih ljudi Komunističke partije SAD-a koji su bili hrvatskoga podrijetla.

U Europi je nakon Drugoga svjetskog rata također bilo mnogo važnih pojedinaca. U Velikoj Britaniji bio je Juraj Krnjević, koji je naslijedio Mačeka na čelu Hrvatske seljačke stranke, a ondje je izlazio i jedan od najvažnijih emigrantskih listova – *Nova Hrvatska* urednika Jakše Kušana. U Francuskoj je djelovao Ante Ciliga, koji će poslije prijeći u Italiju, i Ante Smith Pavelić, koji je sudjelovao u objavljivanju niza važnih izdanja, među ostalim i u *Hrvatskoj reviji*. U Italiji je postojao čitav niz katoličkih ustanova koje su bile vezane za Svetu Stolicu i koje će odigrati veoma važnu ulogu, poput Papinskoga hrvatskog zavoda svetoga Jeronima u Rimu, uključujući pojedince poput velečasnoga Krunoslava Draganovića, koji je imao razgranatu političku djelatnost po čitavoj Europi. Banac je naglasio da svako ozbiljno istraživanje hrvatske emigracije

mora uzeti u obzir i djelovanje Katoličke crkve, jer bez nje brojni pojedinci ne bi imali nikakvu infrastrukturu za svoje djelovanje. Ne radi se tu samo o starim župama koje su postojale i prije Drugoga svjetskog rata, nego o cijeloj jednoj dušobrižničkoj strukturi koja je nastajala šezdesetih godina i poslije. Pritom su čak i neki redovi odigrali veoma važnu ulogu, poput Hercegovačke franjevačke kustodije u Sjevernoj Americi.

Dr. sc. Banac problematizirao je i pitanje političke orijentacije hrvatske poslijeratne emigracije i posebno naglasio utjecaj reformnoga pokreta u Hrvatskoj, poznatijega kao hrvatsko proljeće, na hrvatsku emigraciju. Naglasio je da su postojale važne veze koje je hrvatska politička emigracija održavala s reformnim pokretom hrvatskoga proljeća od 1960-ih do njegova sloma u Karađorđevu 1971. godine. Banac se dotaknuo i pitanja koje smatra ključnim za ovu temu, a to je odnos jugoslavenskoga režima prema hrvatskoj emigraciji. Banac je najprije pročitao isječak iz izlaganja Vladimira Bakarića na 10. sjednici Centralnoga komiteta Saveza komunista Hrvatske iz 1970., koja je bila ključna reformna sjednica hrvatskoga partijskog rukovodstva. Bakarić je na toj sjednici, među ostalim, ustvrdio da Hrvatska od svih jugoslavenskih republika ima najveću i najgoru emigraciju. Banac smatra da je takav negativan stav prema hrvatskoj emigraciji prevladavao u kontinuitetu postojanja jugoslavenske države. Kao svijetlu točku istaknuo je djelovanje Većeslava Holjevca, od 1964. do 1968. predsjednika Matice iseljenika Hrvatske, u povezivanju domovinske i iseljene Hrvatske. Holjevac je u svojoj knjizi *Hrvati izvan domovine* (Zagreb: Matica hrvatska, 1967) dao drukčiju sliku hrvatskoga iseljenništva od one kakva je do tada prevladavala u diskursu jugoslavenskih komunista.

Što se tiče djelatnosti intelektualne emigracije, Banac je naglasio da Hrvati nisu imali ni toliko veliku ni toliko kvalitetnu emigraciju kao npr. Poljaci, koji su imali ljude poput književnika nobelovca Czesława Miłosza, pisca Witolda Gombrowicza, filozofa Leszeka Kołakowskog ili časopis *Kultura*, koji je od 1947. do 1990. izlazio u Parizu i bio "alfa i omega čitave poljske politike u tom razdoblju". Smatra da je postojala važna aktivnost i veoma vrijedni dometi brojnih hrvatskih emigranata, ali da je nedostajala neka bolje sredena organizacija i sustavnost.

Na kraju je rekao da je njegova temeljna želja potaknuti arhiviste da skupljaju, a povjesničare da pišu ono što je potrebno za razumijevanje ovoga fenomena. Smatra da smo tu na samom početku, pa je zbog toga mlađim povjesničarima dao i savjet o mogućem smjeru načina istraživanja kulturnoga aspekta emigracije navodeći odličan primjer knjige američkoga povjesničara Marca Raeffa pod naslovom *Russia Abroad: A Cultural History of the Russian Emigration, 1919-1939* (Oxford: Oxford University Press, 1990).

Dr. sc. Vlatka Lemić kao predstavnica Hrvatskoga državnog arhiva govorila je o arhivskom gradivu za istraživanje iseljenništva u Hrvatskom državnom arhivu na primjeru publikacije *Iseljenništvo: vodič kroz fondove i zbirke Hrvatskog državnog arhiva* (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2015), čija je glavna urednica. To obavijesno pomagalo na 812 stranica donosi iscrpne podatke za ukupno 164 fonda i zbirke, za 179 bibliotečnih jedinica te za različite dopunske izvore koji se nalaze u Hrvatskom državnom arhivu, a dijelom i u stranim arhivima i drugim baštinskim ustanovama. Prikazom toga vodiča i relevantnoga arhivskog gradiva, posebno onoga iz razdoblja 1945. – 1990., istaknula je istraživački potencijal i važnost evidentiranja i zaštite arhivskoga gradiva za sustavno istraživanje iseljeničkih tema.

Dr. sc. Željka Lovrenčić, voditeljica Zbirke inozemne Croatice u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, govorila je o povijesti te za povijest hrvatske emigracije veoma važne zbirke. Zbirka je podijeljena na tri organizacijska dijela. Prvi dio, pod nazivom "Hrvatska knjiga u inozemstvu", obuhvaća djela hrvatskih autora tiskana izvan granica Hrvatske i djela stranih autora čija su tema (ili u kojima se spominju) Hrvati i Hrvatska. Drugi dio zbirke je "Iseljenička knjiga", a treći "Tisak hrvatskih manjina". Dr. Lovrenčić govorila je i o promidžbi zbirke, koja se provodi i na javnim tribinama.

Martina Jurčić, knjižničarka Knjižnice Hrvatskoga instituta za povijest, govorila je o zbirci knjiga hrvatsko-američkoga povjesničara dr. sc. Jere Jareba koja se čuva u institutskoj knjižnici. Zbirka je posredovanjem dr. sc. Marija Jareba krajem devedesetih godina 20. stoljeća bila donirana Institutu. Opus zbirke čini preko 4500 knjiga, časopisa i raznih brošura na hrvatskom, engleskom, njemačkom i talijanskom jeziku. Posebna su zanimljivost brojna emigrantska izdanja knjiga, časopisa i brošura objavljenih u SAD-u, od kojih neka nisu dostupna nigdje drugdje u Hrvatskoj. Jurčić se osvrnula i na najvažnije detalje iz biografije Jere Jareba.

Dr. sc. Dijana Sabolović-Krajina, ravnateljica Knjižnice i čitaonice "Fran Galović" u Koprivnici, govorila je o Zbirci Fištrović koju njezina knjižnica čuva. U izlaganju je najprije predstavila povijest zbirke, prikazujući kako se ona skupljala i kako je završila u gradskoj knjižnici u Koprivnici, a govorila je i o najvrednijim primjercima zbirke. Ta je zbirka zanimljiva jer se itekako koristi u svakodnevnom radu studenata i srednjoškolaraca. No istodobno je upozorila na problem nedostatka prostora, koji onemogućava da Zbirka Fištrović bude što uočljivija i bliža korisnicima.

Željka Zdelar, kustosica Memorijalne zbirke Jozo Kljaković u Zagrebu, održala je predavanje pod naslovom "Umjetnički doprinos Joze Kljakovića u emigraciji – Rim i Buenos Aires". Zdelar je iznijela zanimljive detalje o tome kako je slikar Kljaković završio u emigraciji. Nakon izlaska iz pritvora 1943., Kljaković je otišao u Rim, a njegov život i rad vezani su uz boravak u Papinskom hrvatskom zavodu svetoga Jeronima u dva ciklusa: 1943. – 1947. i 1954. – 1968., gdje je ostvario monumentalan friz mozaika iz hrvatske političke povijesti na fasadi Zavoda. Između toga (1947. – 1954.) dogodila se i njegova argentinska faza u Buenos Airesu, gdje je ostvario dvije zapažene samostalne izložbe u prestižnom izložbenom salonu "Galeria Muller".

Posljednje izlaganje održala je mr. sc. Koraljka Kos Jurčec, kustosica Galerije Klovićevi dvori, na temu "Izabrana djela akademskog slikara Josipa Crnoborija nastala u emigraciji u kontekstu Zbirke umjetničkih djela akademskog slikara Josipa Crnoborija darovane Gradu Zagrebu". Prikazana su umjetnička djela nastala od 1947. do 1998., odnosno od odlaska u emigraciju do povratka u domovinu. Slikar je nakon diplome na zagrebačkoj Akademiji likovnih umjetnosti živio i radio u Italiji, Argentini i SAD-u, a hrvatska povijest umjetnosti njegovu opusu nije posvetila veću pozornost. Životopis slikara praćen je izborom iz hemerotečne građe kojom upravlja Galerija Klovićevi dvori. Kos Jurčec kontekstualizirala je Crnoborijevo emigrantsko djelovanje, pogotovo osvrćući se na njegovu suradnju s *Hrvatskom revijom*.

Nakon izlaganja uslijedila je dinamična rasprava sudionika i posjetitelja u kojoj je istaknuta važnost emigrantske građe i baštinskih ustanova koje tu građu čuvaju. U raspravu se, među ostalima, uključila književnica i diplomatkinja Tuga Tarle, koja je istaknula da je u svojem dugogodišnjem diplomatskom radu često dolazila u kontakt

s vlasnicima veoma vrijednih zbirki u emigraciji koje, nažalost, nisu prepoznate u Hrvatskoj i često ostaju za našu kulturu izgubljene. Naglasila je i potrebu osnivanja muzeja emigracije upravo radi održavanja kulture sjećanja. O još uvijek velikom nepovjerenju koje postoji na relaciji hrvatska emigracija – hrvatska država govorio je Zdenko Hutinec, koji je istaknuo primjere nekih pojedinaca iz emigracije koji bi predali svoje zbirke, ali sami ne znaju kako to učiniti. Rekao je i da su naše institucije u tom smislu često previše inertne. Prof. Banac naglasio je da i ovaj mali uzorak zbirki predstavljen na radionici pokazuje kakav golem posao stoji ispred naše historiografije, ali i drugih znanosti, te da je zbog toga važno da se taj posao radi uz što širu suradnju što većega broja naših znanstvenih i baštinskih institucija.

Ova radionica organizirana u sklopu međunarodnoga projekta *COURAGE* bila je i zamišljena upravo kao početni korak u umrežavanju naših znanstvenih i kulturno-baštinskih institucija. Naime, zaključci i saznanja s radionice poslužiti će u izradi nacionalnih izvješća i preporuka koje će projekt *COURAGE* načiniti i uputiti na nacionalnu i europsku razinu (Europskoj komisiji). Stoga je ovo svakako bio vrijedan doprinos povećanju vidljivosti i očuvanju ove vrijedne, ali uvelike zapostavljene povijesne i kulturne baštine hrvatskoga naroda te se možemo složiti s ukupnim dojmom sudionika da je ovo bio važan početni korak.

Josip Mihaljević

Josip Mihaljević, *Komunizam i čovjek. Odnos vlasti i pojedinca u Hrvatskoj (1958. – 1972.)* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2016), 595 str.

Knjiga Josipa Mihaljevića *Komunizam i čovjek. Odnos vlasti i pojedinca u Hrvatskoj (1958. – 1972.)* nastajala je, prema autorovu svjedočenju, tijekom sedam godina. Riječ je naime o proširenoj verziji doktorske disertacije, koju je autor počeo raditi 2009., a obranio 2015. godine. Objavljena 2016., ova je monografija nagrađena Godišnjom nagradom Društva sveučilišnih nastavnika i drugih znanstvenika u Zagrebu.

Kako autor kaže u zaključku, ova je studija zapravo odgovor na široko postavljeno pitanje, koje logično uvjetuje i vremenski raspon zastupljen u knjizi: u kakvu je odnosu stajalo društvo kakvo su izgradili jugoslavenski komunisti s konceptom pojedinca i njegove slobode? Tomu zatim valja pridružiti i nekoliko potpitanja: je li se položaj pojedinca mijenjao tijekom “dugih šezdesetih”? Je li bilo određene “liberalizacije” društva? Tako se temeljno istraživačko pitanje dalje grana u pitanja demokracije, vlasti, uprave, građanina i političkoga polja socijalističke Jugoslavije.

Podijeljena u nekoliko poglavlja, monografija se sastoji od nekoliko razina analize: autor je s jedne strane dao sliku odnosa državnih i partijskih institucija prema pojedincu na razini teorije, a s druge je strane, raščlambom pisane komunikacije građana s tijelima vlasti, nastojao prikazati stanje tih odnosa u praksi. Na kraju, dvije strane povezuje analizom njihove spona: položaja medija. Trostruku analizu autor je zao-kružio pristupima i rezultatima sociologije, komunikologije i pravne znanosti. Tako postavljena analitička mreža uspješno hvata i potrebne dijelove povijesti institucija